

z znanstveno analizo zavrjnene številne, razširjene enostranske teze, vulgarizacije, pa tudi ideološke zablode, ki zadevajo socialno strukturo socialističnih družb. Knjiga nam razloži temelje dolgotrajnega obstoja socialističnih družb, legitimnosti njihovih oblasti in spretnega uravnavanja dominacije ter konsenza.

V knjigi pa so pojasnjeni tudi razlogi za razpad socialističnih družb, ki niso več prenesle bolj perifernega gospodarskega razvoja s hkratnim zrušenjem legitimnosti oblasti ob prodoru liberalizma marginalnih intelektualcev in razpadanjem konsenzualnih zvez med strateško elito in podrejenimi. Dodali bi, da je bil prodor liberalizma intelektualcev utemeljen še na nacionalističnih zamislih, kar je povzročilo hkrati razpad socializma in zveznih držav z nastajanjem novih postsocialističnih nacionalnih držav. V socialističnih državah je končno dozorelo široko sprejeto spoznanje, da je iluzorno pričakovanje učinkovitega nadzora nad upravljavci družbe in še posebej nad strateško elito v razmerah političnega monističnega sistema, brez politične in ekonomske konkurence, s koncentrirano močjo in uveljavljanjem avtoritarnega, kvalitativnega egalitarizma (dominantne enotnosti).

Delo, o katerem razpravljamo, je aktualno za sedanje postsocialistično obdobje, v katerem je veliko elementov predhodnega socialističnega obdobja, pa tudi zaradi tega, ti scenariji prihodnjega razvoja postsocialističnih družb predvidevajo ob razvojnih tudi retrogradne, reakcionarne scenarije, ki bi te družbe potisnili nazaj v varno, dirigirano socialistično preteklost ali celo v kaos.

Aktualnost obravnavanega dela je razvidna tudi zaradi tega, ker se razredna struktura postsocialističnih družb počasi spreminja iz razredne strukture, značilne za manj razvite socialistične družbe, v modernejše slojevske strukture, kakršne srečujemo v razvitih (post)industrijskih družbah. Avtorjeve analize o eliti, birokraciji in razredih brez oblasti so uporabne za analize postsocialističnih družb.

Prav tako sodimo, da so aktualni avtorjevi pogledi na legitimizacijo oblasti in njeno zasnovanost na karizmah in tradicijah. Monopolizacije partijskih elit, osredotočenje vse participacije na volitve in proteste, obstoj slojev brez lastne politične organiziranosti, pojavi centralizacije oblasti na ravni naci-

onalne države itd. odpirajo probleme legitimizacije in učinkovitega nadzora nad oblastjo v postsocialističnih družbah.

Ideja egalitarnega distributivnega egalitarizma ni nepomembna ob naraščanju revščine in negotovosti ob hkratnem parvenijskem bogatenju v postsocialističnih družbah. Pojavi omejevanja enakih možnosti so neredek pojav v zapletenih kriznih razmerah teh družb. Razredne linije se zaostreno izražajo. Ob tem ostaja odprt problem, kako morejo postsocialistične družbe hkrati v vzporednih procesih uveljaviti kapitalizacijo in management, saj so se v razvitih kapitalističnih družbah procesi razvoja menedžerskih slojev začeli potem, ko se je kapitalistični razred že izoblikoval.

Postsocialistične družbe so pred težko rešljivim problemom, kako se modernizirati in preiti razvojne stopnje perifernih ekonomij, kar pa zahteva krčenje industrijskega delavstva za množično nezaposlenostjo in socialnim ogrožanjem.

Vsi ti problemi, povezani s spremembo socialne strukture postsocialističnih družb, zadevajo na aktualna vprašanja razmerij med dominacijo in konsenzom in tako na mnoge aktualne ugotovitve, zapisane v knjigi, ki obravnavajo dominacijo in konsenz v nedavno razpadlih, dolgotrajno obstoječih socialističnih družbah, predhodnicah sedanjih postsocialističnih družb. Proces v postsocialističnih družbah bo potekal od dominacije in konsenza h konsenzu in dominaciji po zavitih poteh vzponov in retrogradnih padcev.

*Peter Klinar*

BORIS GRABNAR

## Retorika za vsakogar

Boris Grabnar v svojem najnovejšem delu nedvomno opozarja, da se morajo silovita politična nasprotja, ki nastajajo v vsaki družbi, nujno podvreči praviloma retorični organizaciji in govorniškemu obnašanju. Ideološki boj se lahko kaj hitro sprevrže v nasilje – kar dokazuje vsa zgodovina človeštva.

Družba pa, ki je na dovolj visoki kulturni stopnji, zna ta boj zadržati na področju besedne komunikacije.

Retorika in njena sestavina dialogika sta znanost, stara že 2500 let. V naši dobi nanjo pogosto pozabljam o in jo zapostavljamo. To še posebej velja za Slovenijo, ki je dolgo živela v območju nemškega kulturnega kroga, kjer je že Kant s Kritiko čistega uma zavrnil »zvijačno spretnost« govorništva. Nekateri nemški zgodovinarji pa so ironično dodali, da je bil prvi resnični nemški govornik Martin Luter in potem do Adolfa Hitlerja ni bilo nikogar več.

Tudi Slovenci smo skromni na tem področju. Retoriko kot znanost je v šestdesetih letih utemeljil dr. Fran Vatovec, knjiga dr. Borisa Grabnarja pa jo skuša oživiti. To pa ne pomeni, da stopa po isti poti. Vatovec je kot zgodovinar obravnaval predvsem zgodovino govorništva in retorik, s tem v zvezi pa zgodovino publicistike. Grabnar pristopa k njej kot poznavalec svetovne književnosti ter literarne teorije, zato je lahko kompetentno obravnaval antične pisatelje, filozofe in govornike.

Grabnar začena analizo »umetnosti« govorništva pri Heziodu, ki jo ima za božji dar in za sredstvo pomirjanja sporov. Empe-dokles pa jo že enači z borilskimi veščinami, zato jo je imel za »meč in ščit«. Za nekatere naše poslance pa je zlasti zanimiv Giorgias: ta je sestavljal govore za kakršno koli stališče in vsako stvar advokatsko prikazoval kot dobro ali slabo, pravično ali krivično – moralna stran ni bila pomembna: cilj retorike je vladanje. Sokrat pa ji je izrekel najhujšo obtožbo: bistvo retorike je prililjivost.

Avtor posebno skrbno obravnava Platona in Aristotela, ki sta bila – in sta še danes – osrednja misleca v retorični znanosti. Platon skuša v svojih slovitih dialogih – skozi Sokratova usta – poudariti, da sta modrost in resnica višji vrednoti kot besedna spretnost. Njegov učenec Aristotel pa postavlja nasproti idejam svojega učitelja večino retorike, kjer utemeljuje, da je podlaga retorike prepričevanje, bistvena sredstva prepričevanja pa entimemi (skrajšani silogizmi). Učinkovit govor mora biti grajen na treh načelih: logos, etos in patos. Grabnar upravičeno poudarja, da Aristotelova retorika daje teoretiku komunikologije neizčrpen vzorec in sistemsko urejenost vseh proble-

mov besedne komunikacije. Politik pa bo v poglavju Aktualnost Platona in Aristotela odkril tudi danes veljavne metode »besednega vojskovanja«.

Kot vse zgodovine govorništva se tudi Grabnarjeva bere kot napet zgodovinski roman o slovitih govornikih, med katerimi je marsikateri svoje besedne bravure plačal z glavo. Grabnerjev pregled govornega komuniciranja (prva polovica knjige) je oprt na temeljito poznavanje družb, njenih politik, ekonomij, znanosti in komunikacijske tehnologije različnih zgodovinskih obdobj. Bralec bo duhovno užival, ko se bo z avtorjem sprehajal skozi različne kulture in načine človeškega komuniciranja. Osvežil bo svoje znanje o svobodi v antičnem polisu, o vkljenosti misli in besede krščanske retorike srednjega veka, o krvavih represalijah cerkve nad heretiki, o sežigih krivovercev in krivobesednikov.

Knjiga je tudi prispevek k zgodovini slovenske književnosti, saj avtor – literarni teoretik – odpira nov vidik analize nekaterih literarnih zvrsti in oblik (govori, pridige, pisma), pa tudi stila (uporaba figur, metafor, prisodob, rim, ritma, aliteracij), pa tudi politično – ustavnih besedil (Trubarjeva Cerkovna ordninga). Avtor obravnava tudi pesniške oblike slavnostnega govorništva (Prešernova Zdravljica), politično govorništvo med taborskimi in socialdemokratskimi gibanji ter govorništvo klerikalnega tabora.

Posebna dragocenost knjige je, da avtor ob govornikih in govorih navaja tudi značilne citate iz spevov, govorov, definicij retorike in dialogike, kar bralcu omogoča vsaj skromen vpogled v izvorna besedila. Razgledanega bralca bosta nedvomno »očarala« prepričevalna avtorjeva moč, ko govori o pomenu govorništva, ter publicistično podajanje strokovne problematike. Prijetno ga bodo spodbudile njegove duhovite pripombe, izvirne misli, esejistični stil ter klen jezik.

Bralec bo bržčas s posebnim zanimanjem prebiral poglavje o dialogiki, kjer bo dobil znanje o nekaterih osnovnih oblikah govorništva: konverzacija, diskusija, iskanje odresilne ideje, prepričevanje, debata (vloga moderatorjev v medijih), govori in pogovori. V zadnjem poglavju pa niza koristna praktična navodila za govornike – samouke – po zgledu številnih učbenikov govorništva v svetu.

Za stroko pa je pomembna njegova opre-

delitev mesta retorike v družbenih znanostih. Njeno mesto je upravičeno našel v komunikologiji kot njenem sestavnem delu. Avtor meni, da je retorika vključena v vedno bolj kompleksne komunikološke znanosti. Izvirno je tudi definiral retoriko kot znanost o prepričevanju in obenem večini prepričevanja v govorih in pogovorih v vseh medijih, zlasti pa v živih medsebojnih stikih. Kot dialogika pa je tudi znanost o vseh oblikah človekovega zbiranja in povezovanja ter večina organiziranja teh oblik. S temi definicijami avtor presega običajne okvire retoričnega področja. Po njem naj bi zajemala vse oblike govorne (verbalne in neverbalne) ter pisne komunikacije v medosebnem in množičnem komuniciranju, torej tudi pisanje člankov, komentarjev in esejev ter literarno-feljtonističnih oblik. Vsekakor je hvalevredno, da avtor skuša z nekaterimi spoznanji retorike osvetljevati vse oblike človekovega komuniciranja. Ob tem mu ne bi smeli pripisati namena, naj bi stroga pravila političnih, parlamentarnih, sodnih, slavnostnih in drugih govorov aplicirali na pristno človeško občevanje in sporazumevanje. To pa je področje izredno širokega in celovitega proučevanja komunikologije, njenih teoretičnih in empiričnih raziskav, teorije semantike, filozofije komunikativnega delovanja (Habermas), kognitivnih orientacijskih in koorientacijskih procesov (Carter), psiholoških teorij refleksivne zavesti (Mead), sistemske samorefleksije (Buckley), pa subtilne psihološke in psihiatrične analize funkcij človekovega govora in izpovedovanja (Meerloo) – če omenjam le nekatere smeri. Vsekakor lahko spoznanja retorike obogatijo tudi komunikacijsko znanost.

Poznavalci sodobnih komunikacijskih teorij pa se ne bi mogli strinjati z omejitvijo komunikologije na nekatere tradicionalne komunikacijske modele o proučevanju učinkov. Klasična Lasswellova formula je bila poleg vsega napačno razumljena: ta sloviti komunikolog je s svojo besedno formulo samo opredelil pet področij znanstvenega proučevanja komunikacijskega procesa. Sodobne komunikacijske teorije so že davno presegle prve sociološke in psihološke prijeme in se osredotočile na teorijo simboličnega interakcionizma, semantiko in semiotiko, na sistemsko in kibernetične pristope, na

vidike politične sociologije, političnega komuniciranja in javnega mnenja, ki politično govorništvo šele umešča v realen zgodovinski prostor (Vreg, 1990 in 1991, Splichal, 1992). Zato bi kazalo opozoriti pisce retorik, da v prihodnje proučijo tudi te razsežnosti komunikacijskega pojava.

Kritična pripomba velja tudi oceni slovenskih del o retoriki. Avtor upošteva le učbenik dr. Frana Vatovca Javno govorništvo, ki je izšlo 1984 v Trstu (edina navedba v seznamu literature), in kritično omenja, da se osredotoča samo na posameznika in na nekatera vprašanja strukturiranja ter klasična sredstva prepričevanja, ne spušča pa se v politične razsežnosti sodobnega govorništva. Tu se avtor, žal, moti, saj je delo pokojnega dr. Frana Vatovca Retorika ali govorništvo in javno nastopanje izšlo že leta 1968 kot izredno obširno in vsebinsko bogato delo. Vatovec kot pravi znanstveni erudit natančno obravnava nad 400 svetovnih govornikov (med njimi tudi ženske govornice) ter navaja večino pomembnih retorik z njemu značilnim jednatim stilom. Opira se tudi na znamenita predvojna dela o retoriki (Branislav Nušič, Retorika, 1938) ter na zgodnejša povojna dela (Gračanin, Temelji govorništva, Zagreb 1954). Vatovecva knjiga je nastajala na predavanjih na katedri za novinarstvo pri Visoki šoli za politične vede v Ljubljani že v začetku šestdesetih let, kasneje pa tudi na Pravni fakulteti. Knjiga vključuje tudi tedanja spoznanja komunikologije in redke komunikološke spise (Vreg, 1965). Natančno obravnava tudi primere političnega govorništva v svetu in pri nas. Zato delo utemeljitelja slovenske retorike terja pravične sodbe. Ker eno takih pripravljala tudi naš avtor, bo lahko dobronamerne pripombe upošteval v prihodnje.

Vsekakor pa je delo Borisa Grabnarja izredno dragocen prispevek k retorični znanosti, saj odpira povsem nove, literarnoteoretične, filozofske in druge vidike, ki jih drugi avtorji niso upoštevali. Poleg tega mu gre iskrena zahvala za humanistično sporočilo, da z retoriko iščemo resnico, a nikoli ne najdemo dokončne resnice, retorika pa nam odkriva perspektivo svobodnega komuniciranja. Zato naj bo Grabnerjeva retorika dragocen priročnik za vsakogar.

France Vreg